

En jysk købstads klokkehistorie

Af Per Rasmus Møller

Dele af denne artikel er første gang gengivet i årbogen "Grenaa før og nu" 1998.

Det område, som nu udgør kirkesognet Grenaa yderst på Jyllands næse, havde i middelalderen to kirker, der menes at være gengivet på et segl fra omkr. 1300. Den ældste af disse var en landsbykirke opført af den egnstypiske kridtsten.

Kirken lå på sydsiden af Baunhøj - et højdedrag i byens nordlige udkant. Herfra er der en vid udsigt ud over det udtørrede Kolindsund. Denne såkaldte Gammel Sogns Kirke blev nedlagt i 1558. Da havde købstaden Grenaa for længst fået sin egen kirke på byens torv indviet til de vejfarendes skytshelgen Skt. Gertrud. Hvad der oprindeligt har været af klokker i de to kirker er for længst gået til grunde, men tager man lidt uden for Grenaa findes velbevarede klokker fra middelalderen - én i Enslev Kirke fra 1200- tallet og en anden fra 1300- tallet i Alsø Kirke.

Den 17. januar 1894 bragte Grenaa Folketidende en artikel af amatørarkæologen løjtnant J. Jensen fra Grenaa. Heri gjorde han rede for den netop foretagne udgravning af Gammel Sogns kirkeruin og berettede, at denne kirkes klokker i følge traditionen skulle være støbt i "*Klokkehullet i en lille Lavning paa Dolmer Mark tæt nordvest for Baunhøjs Mølle*". Beskrivelsen er noget unøjagtig, men gennemtraver man området opdager

man en ganske tydelig lavning i terrænet i et lille anlæg omkring 150 meter nordvest for byens Mølle. Stedet kunne godt passe på Løjtnant Jensens angivelse, men muligheden for, at klokkehullet befinder sig længere mod nord under bebyggelsen på Baunhøjbakkens nordskråning, kan heller ikke udelukkes.

Djurslands Museum har i efteråret 1998 foretaget en foreløbig undersøgelse med metaldetektor for at spore metalrester efter støbningen, men den har ikke givet det formodede resultat. Området er dækket af et nyere fyldlag, hvorigennem detektoren ikke kan række. Hvis det formodede klokkehul afdækkes ved en fremtidig udgravning, vil arkæologerne kunne vente at finde fragmenter af såvel smelteovn som klokkernes støbeforme. Herigennem vil det sikkert være muligt at danne sig et indtryk af antallet og størrelsen af de første klokker, som har ringet fra den nu nedrevne kirke.

Omfattende klokkekonfiskationer i 1528 og 1601 - det var i de urolige tider hvor Christian den Anden og Frederik den Første sloges om kongemagten i Danmark - er formentlig skyld i, at Gammelsogns kirke kun havde én klokke i behold ved dens nedlæggelse i 1558. Klokkeskatten er også forklaringen på, at mange - især jyske - landsbykirker helt op til vore dage kun har én gammel klokke.

Købstadskirkens klokker

I løbet af 1400tallet begyndte der herhjemme at opstå egentlige klokkestøberier, så det ikke længere var nødvendigt at støbe klokkerne på stedet. Vi kan derfor gætte på, at Skt. Gertrud Kirkes første klokker er støbt på et sådant centralt beliggende støberi, selv om vi kender eksempler på, at der har været støbt

klokker i eller omkring kirkerne helt op i 1800-tallet. Det har været oplagt at transportere klokkerne ad søvejen enten på havet (Kattegat) eller gennem Kolindsund, der på det tidspunkt stod i forbindelse med købstaden Randers. At ingen af disse klokker længere er i behold, skyldes de nævnte klokkekonfiskationer, men også en af de brandkatastrofer, som dengang ikke så sjældent hærgede vore købstæder.

Den 29. juni 1649 blev Grenaa Kirke og hele den *"bedste deel af byen"* raseret af en voldsom brand, der fortærede alt undtagen kirkens tykke munkestensmure. Som det ofte er tilfældet ved en kirkebrand, kommer tårnet til at virke som en kæmpemæssig skorsten med fuld træk, og temperaturen kom derfor nemt op over de omkring 800 grader, der skal til for at klokkebronzen begynder at smelte. Klokkerne faldt så at sige ned gennem tårnet som smeltede dråber. Da ilden var døet hen, og skaderne kunne besigtiges, fandt synsmændene såvel klokkerne som kirkens blytage *"nedsmeltede og nedfaldne"*.

Regnskaberne fra dette år fortæller, at kirken i de første nætter efter branden måtte lønne *"nogle Karle"* til at gå vagt på brandtomten *"paa det at Kirkens Jærn og Bly ikke skulde bortstjæles"*. Ligeledes anføres arbejdsløn til mandskab for at slæbe bly fra kirken ind i våbenhuset, som var den del af kirken, der havde taget mindst skade.

Nye klokker med skib fra København

Den smeltede klokkemalm blev pakket i tønder og sendt med skib til København for at blive omstøbt til

tre nye klokker hos en af tidens førende klokkestøbere, Claus van Dam. Han var født i Hamborg og fik i 1639 kongelig bevilling som klokkestøber i Danmarks Riger og Lande, og han virkede i København til sin død i 1655. Med ombord var også klokken fra Gammelsogns kirke, der skulle indgå i malmen til støbning af 3 nye klokker. Det skete på den betingelse, at *"de gamle Sogneboerne"*, der nu efter kirkens nedlæggelse var blevet indlemmet i Skt. Gertrud Sogn, *"skulde have holdt een Klocke fri i Grenaa Kircke, hvilket ogsaa indrømmedes dem"*. De har tilsyneladende forlangt, at én af de nye klokker skulle være deres ejendom.

En nærmere undersøgelse viser, at ingen af de tre klokker har helt den samme profil. Den mellemste klokke afviger imidlertid betragteligt fra de to øvrige ved at have en mere langagtig facon med en større udkrægning omkring slagringen. Det kunne lede tanken i retning af, at Gammelsogns beboerne herigennem har ønsket at deres klokke skulle være anderledes end de to øvrige. Da de tre klokker imidlertid er støbt i 1648 - altså året før kirkens brand - må denne forskel i profilen snarere skyldes, at klokkestøberen har sammenstykket ordren til Grenaa Kirke af klokker, som han af en eller anden grund har haft på lager.

Da klokkestøbere dengang ligesom i vore dage formentlig udelukkende foretog støbning på bestilling, må vi antage, at klokkerne i virkeligheden skulle have været leveret til en anden kirke, eller måske endda til flere kirker. Det er altså ikke bronzemalmen fra de middelalderlige klokker, der klinger videre i de klokker, der i dag hænger i Grenaa Kirkes tårn.

Da genopførelsen af kirken nærmede sig sin afslutning hen imod året 1653, leverede Mester Claus van Dam de i akkorden aftalte tre klokker. Tårnet var genopført med et lavt saddeltag til erstatning for det tidligere høje spir. Regnskabsbogen beretter, at der *"blef brækket Huller i den forbrændte, tykke Muur i Taarnet, og derudi indsat Jærnkre til at forankre den, saa den ikke skulde skildes ad og falde itu, naar der ringes med Klockerne"*. På samme tid forærede Christopher Bille, ejer af det nærliggende gods Meilgard kirken *"en del Jeger til at hænge Klockerne udi"* -

sikkert egetømmer til den nye klokkestol.

Prisen for klokkerne er ikke helt tydeligt angivet i regnskaberne, idet klokkestøberen har modtaget betalingen af flere gange, men foruden malmen fra de gamle klokker og klokken fra den nedlagte Gammelsogns kirke ser den ud til at have beløbet sig til godt og vel ét hundrede rigsdaler. Interessant er en detalje i regnskabet, hvor det ses, at kirken har *"Gifvet Morten Tømmermand 2 Mark for en Ramme at gjøre at indmure i Hvelvingen udi Taarnet, saa at Klockernes Lyd skulde komme ned i Kircken"*.

Afvielser i klokkeindskrifterne

De tre klokker bærer en næsten enslydende inskription på gammelt tysk, der også er at finde på andre af mesterens klokker. Oversat til nutidsdansk lyder den omtrent: "Gennem ild og hede er jeg flydt Claus van Dam har støbt mig Anno 1648". Der er imidlertid små afvigelser i bogstaveringen, der nok er udsprunget af manglende sprogkyndighed hos den af klokkestøberens medhjælpere, der har udført inskriptionerne til støbeformene. Det kan imidlertid også forklares med, at der på det tidspunkt ikke fandtes nogen egentlig fastlagt retskrivning. Klokkernes inskriptioner, der er indstøbt med versaler, er således i nøjagtig gengivelse:

Store klokke: diameter 1018 mm, vægt ca. 780 kg, slagtone (F1) – kaldet "Store Claus"

**DVRCH DAS FVIR VNDE HITZE BIN ICHGEFLASEN M
CLAVS VAM DAM HEFT MICH GEGOSEN ANNO 1648**

Mellemste klokke: diameter 880 mm, vægt ca. 475 kg, slagtone (Al) – kaldet "Mellem Claus"

**DVRCH DAS FEVR BIN ICK GEFLOSEN CLAVS VAN DAM
HADT MICH GEGOSSEN ANNO 1648**

Lille klokke: diameter 726 mm, vægt ca. 290 kg, slagtone (c2) – kaldet "Lille Claus"

**DVRCH DAS FEVR BIN ICK GEFLOSEN CLAUS VAN DAM
HADT MICH GEGOSSEN ANNO 1648**

Inskriptionerne på den mellemste og den mindste klokke er helt enslydende, mens den store klokkes inskription indeholder det nederlandske "HEFT" i stedet for "HADT". Der er imidlertid så store forskelle i profilerne og udsmykningen af de tre klokker, at næppe nogen af dem kan være støbt til samme lokalitet. At de alle tre er støbt inden for året 1648 kan der imidlertid næppe herske tvivl om.

Grenaa Kirke gennemgik en omfattende restaurering og ombygning i perioden 1865-1874. Den indre restaurering blev foretaget 1865-1866, og ved den ydre ombygning i årene 1873-1874 fik kirken det udseende, vi kender i dag. Tårnet blev forhøjet og fik fire takkede kamgavle, og herimellem knejser det imponerende spir, der afsluttes med en guldkugle og et kors i 37 meters højde. Over tårnets nordre indgangsdør sidder en marmorplade med følgende inskription:

"Indvendig restaureret 1865
modtog Grenaa Kirke i 1874 en
fuldstændig Udbedring og en

Omdannelse ved forhøjelse af Taarnet og opførelse af

et Spir på dette og af Gavle paa Sideskibet".

Den nuværende klokkestol i fuldkantet fyrretømmer må anses at stamme fra denne ombygning. Det kan ikke være den omtalte fra 1653, da den efter alt at dømme var lavet af egetømmer fra Mejlgaard. Den nuværende konstruktion indeholder også detaljer som ikke var kendt i 1600-tallet. Klokkerne blev ophængt på en lige linie i tre sammenbyggede A-stole. Den største klokke var anbragt i midten, den mellemste mod syd og den mindste mod nord. Rebene fra de to mindste klokker var ført igennem klokkerummets gulv til det underliggende stokværk, hvor ringeren

og hans medhjælpere havde deres arbejdsplads. Den store klokke kunne kun ringes fra klokkerummet. Det viser det manglende gennemføringshul for klokkerebet i klokkerummets gulv stadigvæk. I maj 1865 afholdtes der auktion over en række effekter fra kirken, deriblandt en malmklokke, hvis herkomst regnskaberne intet melder om. Det kan have været en slagklokke fra et tidligere urværk, men muligvis også en klokke, der har været ophængt i et af tårnets glamhuller. Da borgervæbningen i købstæderne ophørte i slutningen af 1700tallet, fik mange kirker en sådan klokke, hvormed den almindelige borger ved hjælp af et klokkereb, der nåede jorden, kunne påkalde sig hjælp i nødsituationer.

Ringeren og klokkeren er to forskellige personer

Klokkernes placering på en lige linie i tårnets nord-syd retning indebar, at de ikke kunne ringes af én person. Skulle alle tre klokker i sving, måtte der altså tre mand op i tårnet. I kirkebestyrelsens protokol fra 1922 findes en række takster for benyttelse af klokkerne. Det var organisten, der som bierhverv var klokker, og havde til opgave at opkræve betaling for ringning: "Klokkeren opkræver de fastsatte Kendelser for Ringning hos dem, der begærer Ringning, og lader Ringningen udføre af den af Kirkebestyrelsen ansatte Ringer. Kendelserne udbetales til Kirkens Kasse ved Udgangen af hver Maaned. Der maa ikke ringes for et Liig længere end een Time."

I modsætning til nu var organistgerningen ved købstadskirken ikke et fuldtidsjob. Foruden arbejdet som opkræver for brugen af kirkens klokker måtte organisten også fungere som medhjælper for kirkegårdsgraveren for at få et levebrød ud af det. Denne del af arbejdet faldt ifølge kirkebestyrelsens protokol væk i 1936, da kirken ansatte en dame af byens bedre borgerskab som organist.

De takster, som i 1922 blev fastsat for brug af klokkerne, var følgende:

1. Den største Klokke alene	2 kr. 25 øre
2. Den mellemste Klokke alene	1 kr. 50 øre
3. Den mindste Klokke alene	<u>1 kr. 25 øre</u>

Tilsammen

5 kr. 00 øre

Dog var taksten for beboerne i Gammelsogn en anden:

For een enkelt Klokke	1 kr. 33 øre
ønskes flere Klokker, betales for 2 Klokker	2 kr. 67 øre
og for alle 3 Klokker	4 kr. 00 øre

At der som angivet var en særlig lav takst for Gammelsogns beboere, kan sikkert føres tilbage til anskaffelsen af klokkerne i 1648. Da forlangte som nævnt "de gamle Sognebeboere" at få "holdt en Klokke fri i Grenaa Kirke" til erstatning for deres gamle klokke, der gik med til støbningen af de tre nye. Denne særlige omstændighed har tilsyneladende været gældende i 1893, da løjtnant Jensen omtalte den som "en Frihed de endnu nyde".

Hvor længe denne ordning med betaling for ringning med klokkerne har været praktiseret, fremgår ikke af kirkens protokoller. I hvert fald var den bortfaldet, da kirken i 1964 ansatte ny organist. Ringning med håndkraft ophørte i 1974. Herom skrev Dagbladet Djursland den 21. december: "Der vil være noget særligt over julens tjenester i Grenaa Kirke. For

sidste gang skal menigheden kaldes sammen med håndkraft, idet menighedsrådet har besluttet straks i det nye år at lade installere et automatisk ringeanlæg. Det sker i erkendelse af tiltagende vanskeligheder med at skaffe mandskab til klokkeringningen. - Vi har ikke set anden udvej end at følge andre kirkers eksempel, siger formanden for menighedsrådet, A. Toft-Nielsen Det bliver sværere og sværere at få folk til at besøge ringningen. Udgiften skønnes at ville blive omkring 30.000 kr. - et beløb, der hurtigt kan tjenes ind på sparet arbejds løn."

Historien var ved at gentage sig

Mandag den 29. juni 1998 fejrede Grenaa Sankt Gertruds Kirke 350-året for støbningen af de tre gamle klokker. Programmet indledtes kl. 16,30 med festgudstjeneste efterfulgt af koncert i tårnet med messingblæsere. Ved koncerten uropførtes et værk af kirkens klokkenist Per Rasmus Møller - en såkaldt redeuntes - for fem messingblæsere og den største af de gamle klokker, der ved denne lejlighed blev ringet med håndkraft af komponisten. Ideen går tilbage til middelalderen, hvor man i de klostre, der havde et orgel brugte at spille orglet samtidig med, at der ringedes med en klokke. Klokkens pendulerende bevægelse angiver pulsen i musikstykket mens dens grundtone - i dette tilfælde den store klokke med en omtrentlig grundtone på F1 danner en slags orgelpunkt.

Festlighederne fandt sted på 349-årsdagen for den store brand i 1649. Dagen begyndte med fint solskinsvejr, men ved middagstid drog et voldsomt tordenvejr hen over byen, og et af de mange lyn traf Grenaa Kirke. En håndværker, der opholdt sig på anden

sal i en af ejendommene på torvet, stod og så på, mens lynet for op ad lynaflederen mod den øverste spids i spiret, og han måtte holde sig for ørerne, da luften lige efter splintredes af et øresønderrivende tordenskrald.

Kirkens højttaleranlæg og klokkespillets computerstyring blev slået i stykker, og en lampe i kirkeskibets sydside blev revet ud af væggen sammen med en del kalkpuds. Orglet var ude af drift, men en elektriker fik strømmen til den elektriske blæser bragt i orden, så festgudstjenesten kunne gennemføres nogenlunde som planlagt. Derimod blev programmet for den efterfølgende koncert meget amputeret, da lyden fra de fem messingblæsere skulle have været sendt ud over byen fra højttalere, som tordenvejret også havde ødelagt. Et talstærkt publikum måtte derfor overvære uropførelsen oppe i tårnet. Men heldigvis gentog historien sig ikke. Det blev ikke til en gentagelse af den store bybrand i 1649. For øvrigt gik lynnedslaget

ud over store dele af den indre by, hvor bankkortautomater og automatiske døråbnere ikke fungerede, med indestængte handlende til følge.

Enestående klokker

Grenaa Kirkes klokkehistorie afspejler på mange måder udviklingen

fra middelalder til nutid i det øvrige Danmark, men på et punkt er der noget særligt ved Grenaa's tre gamle klokker fra 1648. De har vist sig at udgøre Danmarks ældste sæt på tre klokker fra samme klokkestøber og samme støbeår. Ingen kirker herhjemme har tre samtidigt støbte klokker, der blot tilnærmelsesvis har samme alder. De har nu ringet i næsten 130.000 dage uden en eneste sygedag, og heraf langt det meste af tiden ved menneskers hjælp. Kirketårnets trappetrin bærer tydeligt præg af de mange daglige ture op og ned, men klokkerne skal nok klare at ringe såvel i sorg som i glæde for de kommende generationer et langt stykke ind i fremtiden.

*"Kirken den er et gammelt hus -
står omend tårnene falde -
tårne fuldmange sank i grus -
klokker end kime og kalde."*

Resumé :

The Danish trading centre Grenaa in Jutland had two churches in the Middel Ages: One country church built in the year 1200 as well as a church in the town square from the early 1300's. As legend has it, the bells from the country church were founded in the Bell-pit nearby.

None of the original bells from these churches exist today. They were likely confiscated during the bell confiscation periods in 1528 and 1601. If not confiscated, they were destroyed in a large fire in 1649 that burned down the church and much of the town. However, the church received in 1653 3 new bells from the bell founder Claus Van Dam in Copenhagen. These bells hang in the church

tower today. They have 3 similar inscriptions, which read:
DVRCH DAS FEVR BIN ICK GEFLOSEN CLAVS VAN DAM HADT MICH
GEGOSSEN ANNO 1648.

The church was rebuilt and rededicated in 1653, but not in its original form. Among other changes, the tower was not given its earlier high steeple until it was remodeled in 1873.

The church celebrated the 350th anniversary of its Van Dam bells on June 29, 1998. The destructive fire of 1649 was almost repeated during the ceremony when a lightning bolt hit the church tower. Luckily, the electricians were the lightning's only victim.

